

УДК 811.11'367.623.4

Г. Ю. Ярмолевич,

здобувач

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)

ok-yarm@rambler.ru

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА

Статтю присвячено вивченню особливостей формування категорії числа в деяких германських мовах. Досліджено зв'язок категорії кількості і категорії числа. Звернено увагу на трансформацію системи ментальності людини в вербальну систему в умовах формування категорії числа, а саме одну з частин граматики – числівник. З'ясовано, що ментальна універсальність сприймання категорії кількості носіїв індоєвропейських мов є не універсальною при її вербалізації в кожен з певних мов. Виявлено, що дослідження з історії індоєвропейських мов пов'язані з історією формування вербальної форми категорії числа.

Ключові слова: категорії числа, категорії кількості, число, числівник, трансформування, вербалізація, система.

Наша сьогоденна мова є логічним результатом еволюції людського суспільства. Потреби суспільства відбиваються змістовними категоріями і передаються мовленнєвими формами [1: 3].

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю вивчення категорії числа, як лінгвістичного явища, що передає інтернумеральні поняття потрібні для поєднання таких лінгвістичних категорій, як граматики і лексика. Актуальність вивчення категорії числа виявляється через проявлення зв'язків розвитку форм мислення і їх озвучування, на прикладі існування категорії числа і його еволюціонування в морфологічну категорію – числівник. Граматичне число вбирає в себе такі поняття, як: абстрактність, єдність, предметність, тобто поєднання речей навколишнього реального і уявленого світів.

Метою нашої роботи є дослідження еволюції категорії числа з позиції реформування ментальності носіїв германських мов в вербальну форму, моделювання процесу формування категорії числа.

Висунута мета передбачала рішення ряду завдань: проаналізувати теоретичні джерела; виявити фактори, які вказують на системність існування категорії числа; продемонструвати еволюційність існування категорії числа; навести приклади, які свідчать про еволюцію морфологічних засобів категорії числа в германських мовах (в даній праці англійській і німецькій мовах).

Рішення висунутих завдань потребувало від нас аналіз джерел відомих вітчизняних і іноземних вчених різних сфер дослідження. Праці: В. Д. Аракіна, М. М. Гухмана, А. І. Смірницького дали нам можливість проаналізувати проблеми в сфері історії германських мов.

Питання дослідження еволюції мов розкриваються в працях: В. В. Віноградова, Я. Грімма, Я. Гонда, В. Гумбольдта, В. Жирмунського, Г. В. Колшанського, И. А. Бодуэна де Куртене, Г. Пауля, Е. Д. Поліванова, Б. А. Серебренікова, В. Г. Таранця, Ф. Шлегель, Б. А. Фролова.

До відомих дослідників германського мовознавства належать також праці: В. Г. Адмоні, Л. Блумфілда, Е. В. Гуліги, О. Есперсена, В. М. Жирмунського, Г. В. Колшанського, В. В. Левицького, А. А. Реформатського, Р. О. Якобсона.

Оточуюча людину дійсність – природа і суспільство, яке тільки зароджувалось, все потребувало мовленнєвих означень, тобто вербалізації знаків, символів, категорій з життя. Виникнення і шляхи розвитку понять про кількісну ознаку: предмету, істоти, оточуючої дійсності загалом, вимагає постійного опрацювання вченими, яке відбувається через аналіз вже існуючих текстів: міфів, пісень, легенд, казок, малюнків, приказок, прислів'їв, тощо. Уявлення, які виникли в час зародження спілкування членів соціуму, були закріплені через ментальні категорії, а їх вербалізація в мовленні стали часткою філологічної складової мови: частинами мови, частинами слова, речення, тексту. Ці тексти є пам'ятниками існування людства, по розвитку його ментальності використовуються філологами в своїх дослідженнях. Довгий час в мовленні тексти-пам'ятки переважно мали усну форму. До їх переходу в "стабільну" форму, тобто письмове втілення, вони зазнали великих змін. З текстів, що досліджувались різними вченими видно, що категорія числа розвилась з кількісної ознаки оточуючого реального світу. Кількісні категорії, не зважаючи на великі ментальні труднощі, розвивались за певними ментальними ознаками.

В умовах постійного різнобічного дослідження існування мови, її еволюції формуються нові лінгвістичні напрями. Такий процес підтверджує не тільки актуальність і сучасність досліджень мови, але і необхідність продовження і поглиблення досліджень, пов'язаних з існуванням і історією мови, як обов'язкової складової якості життя людини в соціумі. Дослідження історії германських мов також передбачає виявлення динаміки досліджень і не тільки минулого, але й майбутнього в розвитку людства.

Проблема змістовності формування категорії числа, яка розглядається в даній статті, є актуальною для сучасної лінгвістики.

Категорія числа має своїм змістом розвиток категорії кількості і подальший її розвиток через трансформування ментальності в окрему граматичну частину мови – числівник. Крім виробленої окремої частини мови категорія числа через морфологічні ознаки числа зустрічаються у різних частин мови (іменників, займенників, дієслів, прикметників, дієприкметників) [2].

Кожне дослідження передбачає аналіз інформації, концепцій, принципів, теорій, які можуть бути умовно або відверто віднесені до різних наук. Дослідити проблему нашої роботи не можливо без втручання в межі таких наук як філософія, історія, різні напрями лінгвістики (філологія, семіотика, історія мови), математика.

В передмові до книги відомого лінгвіста Г. В. Колшанського доктор філологічних наук А. М. Шахнарович робить акцент на зв'язку зовнішнього і внутрішнього життя людини з його здібністю формувати мовленнєві форм в будь-якій ситуації. "Картина світу, яка складається в мисленні носія мови, вимагає адекватної передачі мовними засобами" [3: 4–6]. Цей вислів вірний, оскільки мова, як стверджував Г. Лейбниц – це "найкраще відображення людської думки" і мовні дані виявляються вирішальними при вивченні фундаментальних граматичних категорій [1: 16].

Розглянемо категорію числа з тієї позиції, яку виробив і ввів в лінгвістику В. В. Віноградов. Він відмітив, що ядерними, центральними в мові є категорія іменників. В. В. Віноградов підкреслював, що серед усіх частин мови іменник і дієслово визначаються як граматичні основи мови, оскільки дія є однією з якостей категорії іменників. Іменниками вважаються слова, що виражають предметність і утримують її через форму, рід, число і відмінок. Граматична категорія числа разом з іншими граматичними категоріями оформляє значення предмета, тобто є ще одним визначенням якості предмета. З кількісних показників складається якість. Якість без кількості неможлива. Але і кількість без якості не може існувати. Зв'язок з кількістю, як характеристики предмета, відбувається постійно в думках промовців, оскільки кількість саме по собі неможлива. Кількість нічого не означає без назви предмету для промови. При тому промовець завжди говорить, думає, вважає про кількість чого-небудь або кого-небудь [2].

Філософський підхід до розвитку поняття числа дав нам його розуміння, що включає в свій обсяг змісту категорію кількості як екстенсивну сторону процесу пізнання. А. С. Арсен'єв запропонував для розгляду категорії числа наступну схему дій закону переходу кількісних змін в якісні в рамках розвитку понять: "...количественные изменения, совершающиеся прежде всего с объемом понятия (открытие новых представлений изучаемого предмета), а в связи с этим и с содержанием того же понятия (открытие новых свойств у изучаемого предмета, соответственно новых признаков у данного понятия)". Вчений звернув увагу на зміни існуючого поняття в тому разі, коли відбувається накопичення складових певного явища. А. С. Арсен'єв відмітив, що такі зміни можуть мати кардинальний характер, навіть характер "революционной ломки", тобто з'являються нові точні, досконалі поняття. Також вчений звернув увагу на те, що ці зміни відбуваються в постійній взаємозамінюючій динаміці: "экстенсивные стороны понятия (его объема) воздействует на его интенсивную сторону (содержание)" [4: 323–324].

Розглянемо проблему нашої роботи, втрутившись в простір однієї з лінгвістичних науки, а саме семіотики. Семіотика досліджує "структури мысли, скрытые за внешней формой языка" [2: 225–226]. При розгляді еволюції категорії кількості в категорію числа звертаємо увагу на сучасну концепцію А. Вежбицької відносно "системи", яка складається з елементарних понять, що формують "ментальные предложения или мысли" [5: 246]. При розробці системи поєднання понять і форм мови А. Вежбицька використовує терміни, які ввів ще У. Оккама – *lingua mentalis* і *lingua vocales*. Під *lingua mentalis* розуміється система ментальності і думки, а під *lingua vocales* мається на увазі – мова, що має звук і "озвучує" думку. Теорія А. Вежбицької зорієнтована на всесвітню універсальність *lingua mentalis* і вокальну "взуість" *lingua vocales*. Під "взуістю" *lingua vocales* розуміється відбиття звучання універсальної ментальності відносно певної натуральної мови. Загальна *lingua mentalis* категорії кількості в розумінні людини сформувала семантичне системне "поєднання: предмет, іменування кількості предметів, дія. Ця система включає сукупність простих понять, в нашій праці це – лічення, числа. Сукупне поєднання понять категорії числа, а також правил за допомогою, яких ці поняття конструюють складний системний комплекс, тобто систему мислення, привело до формування складової граматичної системи, певної частини мови – числівника. Теорія А. Вежбицької, як ми вже вказували, зорієнтована на включення універсальних елементів: "ментальные предложения или мысли" або *lingua mentalis* в систему [5: 246–248]. В процесі промови своїх думок, людина формує переклад з *lingua mentalis* на *lingua vocalis*. Тобто в кожній мові категорія числа, а в нашій роботі – числівник, передається своїм особистим мовним кодом, *lingua vocalis*, назвами чисел.

А. Вежбицька вказує, на ряд якостей елементів кожної системи:

- їх має бути не багато, від десяти до двадцяти елементів;
- вони не мають бути редукованими до інших виразів мови;
- елементи мають бути незалежними, мається на увазі, що їх зміст може бути переданий, як кожний особисто, окремо [5: 246–248]. Наведемо приклади елементів, які відносяться в мові до категорії числа:

Лічити (укр); считать (рос); to count (англ.); davon ausgehen (нім.).

Один, два, три (укр); один, два, три (рос); one, two, three (англ.); ein, zwei, drei (нім.)

Перший, другий, третій (укр); первый, второй, третий (рос); the first, the second, the third, (англ.); die erste, zweite, dritte (нім.).

В кожному природному мовленні існують прості одиниці, які є відбитком елементарних понять *lingua mentalis*. Кожне *lingua mentalis*, тобто "ментальное предложение" промовець формує. Відбувається формування певного речення своєї рідної мови, яке складається з відповідних базових одиниць і відповідних ізоморфних думок. В практиці мовлення, такі речення використовуються в значно зміненому стані. Переклад з *lingua mentalis* на *lingua vocalis* є трансформацією базових речень, і як результат в мовленнєвому реченні зникає початковий стан ізоморфізму думок і мовних виразів. Правила трансформації базових одиниць, базових категорій в речення і є граматику будь якої мови, яка відбиває розвиток потреб ізоморфізму думок і передає еволюцію певних категорій.

Грамматична категорія виявляється на основі протиставлення рядів форм, а, отже, і на основі протиставлення певних значень. Акцентування уваги на явищах і подіях оточуючого світу дало можливість людині їх аналізувати і згодом виділити первинну номінацію [1: 68].

Розвиток потреб в передачі категорії числа з часом виявився настільки суттєвим для мови, що "захопивши" мовленнєву морфологію призвів до виникнення окремого явища мови – числівника. Числівник – є тією окремою граматичною частиною мови, яка в результаті поступового розвитку пізнання навколишнього життя людиною, передає категорію числа, перекладену з *lingua mentalis* на *lingua vocalis*. В такому процесі "перекладу" і трансформування розглядаються основні принципи категоризації в мові та визначення сутності граматичної категорії певної частини мови.

Аналіз наукових праць за обраною темою показав, що дослідження категорії числа в германських мовах ускладнюється тим, що на сьогодні у цій групі представлені абсолютно різні типи мов. З одного боку, ми маємо суто синтетичну мовну систему з найбільш розгалуженою морфологічною структурою, успадкованою ним від протогерманської групи. З іншого боку – аналітичну мовну систему.

У мовах світу розрізняють декілька типів вираження системи категорії числа. Це залежить від складу значень даної граматичної категорії: єдине, множинне, двоїсте (два об'єкти), потрійне (три об'єкти), четверне (чотири об'єкти) і паукальне (невелика кількість об'єктів) числа.

Категорія однини, яка приймає відповідну форму однини, сприймається як вихідна, іноді нейтральна. При цьому, форма однини зберігається відповідно себе частіше, бо вона передає якості додатковості значення, які притаманні категорії однини: спільність при генералізації прозивних, непарність абстрактних імен, недискретність речових, об'єднання за спільною ознакою збірних і т.п. В своїй праці В. І. Шерцль показав, що числівник "один" у найрізноманітніших мовах показує на протиставлення людиною себе оточуючій дійсності. Звідси, важливо зауважити, що для утримання граматичної категорії числа характерна опозиція двох або декількох загальних значень середовища з акцентуванням на того, хто веде лічбу [6: 16–19].

В. Г. Таранець в своїй монографії вказує на те, що категорія числа, яка вербалізовалась в двоїну систему існувала в багатьох стародавніх мовах. В даній праці звернено увагу на те, що історичні варіанти індоєвропейського двоїства представляють тільки три форми: одна для називного, знахідного і кличного відмінків, одна для родового і місцевого (прийменникового) і одна для давального, присвійного і орудного відмінків. З часом більшість форм двоїни зникла, і тепер вони збереглися тільки в окремих діалектах (наприклад, баварському) [7]. Хоча категорія кількості "два" відбиває поняття частки цілого і є зародженням числового поняття. В. Г. Таранець представив сутність, як і історією категорії числа, з різних позицій. Так, Я. Гонда в своїй праці підкреслює, що в доісторичний період індоєвропейської мови, люди оперували "двоїстими одиницями", у яких "одиниця" і "половина" виражались одним і тим же терміном [7: 69]. В сучасних мовах зустрічаються приклади: *seli* – половина, *limak seli* – одна із (двох) рук, одна рука (ісландська), *fel* – половина, *fel szemmel* – одним (половиною) оком (угорська). Подібні приклади можна знайти в грецькій мові, коли мова йде про двох істот або речей [7: 70].

Висновками нашого дослідження можливо вважати наступні:

- категорії числа розвилась з кількісної ознаки оточуючого реального світу і тому категорію кількості можливо вважати попередником категорії числа;
- категорія числа, не зважаючи на великі ментальні труднощі, розвивались за певними ментальними ознаками, а саме в процесі еволюції людства, носіїв індоєвропейських мов, відбулось реформування категорії числа з позиції ментальності в вербальну форму;
- числівник є результатом передачі вербальним способом категорії числа, спираючись на мовленнєву морфологію;
- найкращім підтвердженням особливості граматичного підбору категорії числа є її невідповідність в кожній мові.

Наше дослідження дає змогу студентам, викладачам, науковцям ознайомитись з деякими мовленнєвими прийомами, що біли сформовані людством для передачі категорії числа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицкий В. В. Основы сравнительной морфологии германских языков. – Черновцы : Рута, 2004. – 127 с.
2. Лінгвістичний енциклопедичний словник. – 1990. – 519 с.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович ; предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнарович. – [изд. 3-е, стереотипное]. – М. : КомКниги, 2006. – 128 с. – (Лингвист. наследие XX века).
4. Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия. – М. : Наука, 1967. – С. 323–324.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и примитивное мышление // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – С. 291–325.
6. Шерцль В. И. Об именах числительных в индо-европейской отрасли, их развитии и отношении к числительным других отраслей / Шерцль В. И. – Харьков : Университетская типография, 1870. – 185 с.
7. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прами). – 1999. – 116 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Levitsky V. V. The based on comparative morphology of the Germanic languages. – Chernivtsi : Ruta, 2004. – 127 p.
2. Linguistics encyclopedic dictionary. – 1990. – 519 p.
3. Kolshansky G. V. The objective picture of the world in knowledge and language / отв. red. A. M. Shahnarovich ; Foreword. S. I. Melnik and A. M. Shahnarovich. – [ed. third, stereotypical]. – M. : KomKniga, 2006. – 128 p. – (Lingvist. Heritage XX cent.).
4. Arsenev A. S. Analysis of emerging concepts. – Moscow : Nauka, 1967. – P. 323–324.
5. Vezhbtskaya A. Semantic Universals and primitive thinking // Wierzbicka A. Language. Culture. Cognition. – M., 1996. – P. 291–325.
6. Shertsl V. I. The names of numerals in the Indo-European branch, their development and relation to other industries numeral / Shertsl V. I. – Kharkov : University Printing House, 1870. – 185 p.
7. Taranets V. G. The origin of the concept of the number and its implementation in the language (up to the drains of the Proto-Indo-European Language). – 1999. – 116 p.

Матеріал надійшов до редакції 21.03. 2014 р.

Ярмолевич Г. Ю. Суть категории числа.

Статья посвящена изучению особенностей формирования категории числа в некоторых германских языках. Исследована связь категории количества и категории числа. Обращено внимание на трансформацию системы ментальности человека в вербальную систему в условиях формирования категории числа, а именно одну из частей грамматики – числительное. Выяснено, что ментальная универсальность восприятия категории количества носителей индоевропейских языков не является универсальной при ее вербализации в каждый из определенных языков. Обнаружено, что исследования истории индоевропейских языков связаны с историей формирования вербальной формы категории числа.

Ключевые слова: категории числа, категории количества, число, числительное, трансформирование, вербализация, система.

Iarvolovich G. U. The essence of the category of number.

The article is devoted to studying the peculiarities of the number of categories in some Germanic languages. The material of this research was the category of quantity and the category of number. It was studied the tie of these two categories: quantity and number. It was paid attention to the transformation of the system of people's mentality to the verbal system in the emerging category of number, named as the part of grammar – the Numerals. The conclusion was made that the mental perception of the universality to the category of number of speakers of Indo-European languages are not universal during its verbalization to the each of these languages. It was interpreted that the study of the history of Indo-European languages is related with the history of the formation of verbal forms of category of numbers.

Key words: category of number, category, quantity, number, numeral, to transform, the verbalization system.